सडक गजल सङ्ग्रहका गजलहरूको शैलीवैज्ञानिक अध्ययन

रामसिँह डडाल

परीक्षा क्रमाङ्क : २८७१०४०९/०७३

त्रि.वि. दर्ता नं. : ९-२-००६०-०२२१-२०११

त्रिभुवन विश्वविद्यालय, शिक्षाशास्त्र सङ्काय,नेपाली भाषा

शिक्षाअन्तर्गत स्नातकोत्तर तह (एम.एड) चौथो

सत्रकोशोधपत्रपाठ्यांश (नेपा.शि ५४४)

कोप्रयोजनका लागि प्रस्तुत

शोधपत्र

शिक्षाशास्त्र केन्द्रीय विभाग

नेपाली भाषा शिक्षा विभाग

कीर्तिपुर, काठमाडौ

२०७५/**2018**

प्रतिबद्धता पत्र

यस शोधपत्रमाप्रस्तुत गरिएका सामग्रीहरू कहीँ कतैबाट नक्कल गरी साभार गरिएकाहोइनन् । यसका कुनै अंश अन्य प्रयोजनका लागि उपयोग र प्रकाशन भएका पनि छैनन् । अतः यो शोधपत्र नितान्त मौलिक भएको प्रतिबद्धता व्यक्त गर्दछु ।

मिति : २०७५/०२/१३

....

रामसिँहडडाल

शोधार्थी

शोध निर्देशकको मन्तव्य

त्रिभुवन विश्वविद्यालय, शिक्षाशास्त्र सङ्काय नेपाली भाषा शिक्षा विभागअन्तर्गत स्नातकोत्तर(एम.एड) तह चौथो सत्र नेपाली शिक्षा विषयको शोधपत्र (नेपा.शि.५४४) पाठ्यांशको प्रयोजनका लागि तयार पारिएको प्रस्तुत 'सडक गजलसङ्ग्रहकागजलहरूको शैलीवैज्ञानिक अध्ययन' शीर्षकको शोधपत्र शोधार्थी रामसिँह डडालले मेरो निर्देशनमा तयार पार्नुभएको हो। म यस शोधकार्यप्रति पूर्ण सन्तुष्ट छु र यसको आवश्यक मूल्याङ्कनका लागि सिफारिस गर्दछु ।

मिति : २०७५/०२/१५

May 29, 2018

....

उपप्रा. मुरलीधर घिमिरे

शोध निर्देशक

नेपाली भाषा शिक्षा विभाग

त्रिभुवन विश्वविद्यालय

कीर्तिपुर, काठमाडौँ

त्रिभुवन विश्वविद्यालय

शिक्षाशास्त्र सङ्काय

नेपाली भाषा शिक्षा विभाग

कीर्तिपुर

स्वीकृति पत्र

त्रिभुवन विश्वविद्यालय शिक्षाशास्त्र सङ्काय नेपाली भाषा शिक्षा विभागअन्तर्गत स्नातकोत्तर (एम.एड.) तह चौथो सत्रको शोधपत्र (नेपा शि.५४४) पाठ्यांशको प्रयोजनार्थ शोधार्थी छात्र श्री रामसिँह डडालले तयार पार्नुभएको 'सडक गजल सङ्ग्रहका गजलहरूको शैलीवैज्ञानिक अध्ययन' शीर्षकको प्रस्तुत शोधपत्र नेपाली भाषा शिक्षा विभाग स्नातकोत्तर (एम.एड.) तहका निमित्त उपयुक्त भएकाले स्वीकृति प्रदान गरिएको छ ।

शोधपत्र मूल्याङ्कन समिति

क्र.स.	नाम	हस्ताक्षर
१.	प्रा. डा. रामप्रसाद भट्टराई (विभागीय प्रमुख)	....
२.	प्रा. डा. सर्वराज आचार्य(शोध विशेषज्ञ)	....
३.	उपप्रा.श्री मुरलीधर घिमिरे (शोध निर्देशक)	....

मिति : २०७५/०३/०७

Jun 21, 2018

कृतज्ञता ज्ञापन

त्रिभुवन विश्वविद्यालय शिक्षाशास्त्र सङ्काय नेपाली भाषा शिक्षा विभागअन्तर्गत स्नातकोत्तर (एम.एड.) तह चौथो सत्रको शोधपत्र (नेपा शि.५४४) पाठ्यांशको प्रयोजनका निम्ति मैले यो शोधपत्र तयार पारेको हुँ । शोध प्रस्ताव लेखन र शोधकार्यमा मलाई कुशल निर्देशन गर्नुहुने मेरा आदरणीय शोध निर्देशक गुरु उपप्राध्यापक श्री मुरलीधर घिमिरेप्रति म हृदयदेखि नै कृतज्ञता ज्ञापन गर्दछु । त्यसै गरी शोध प्रस्ताव स्वीकृत गरी रायसुझाउ प्रदान गर्नुहुने आदणीय विभागीय प्रमुख प्रा.डा. रामप्रसाद भट्टराई र विभागका अन्य गुरुहरूप्रति पनि कृतज्ञता प्रकट गर्दछु । साथै शोध्य कृति सडक गजल सङ्ग्रह उपलब्ध गराई शोधकार्यका निम्ति मलाईउत्प्रेरित गर्नुहुने गजलकार श्री कमल संघर्षज्यूप्रति पनि म कृतज्ञ छु ।

मलाई सानैदेखि अध्ययनका लागि प्रेरित गर्दै अगि बढाउनुहुने आदरणीय बुबाश्री दलि डडाल, आमा श्री दुरादेवी डडाल तथा दाजुहरूश्री प्रतापसिँह डडाल र देबसिँह डडालप्रति हृदयदेखि नै प्रणाम गर्दछु । त्यसै गरी शोधकार्यका लागि अनुकूल वातावरण निर्माण गरी सहयोग गर्ने जीवनसँगिनी विमला खडायत (डडाल)प्रति आभारी छु । आफ्ना कम्प्युटर उपलब्ध गराई सहयोग गर्ने मित्र प्रदीप मरासिनी र भाइ प्रेम कोट्टारीप्रति धन्यवाद प्रकट गर्दछु । साथै समाग्री सङ्कलनका क्रममा सहयोग गर्नुहुने साथीहरू नरेन्द्र भण्डारी, प्रदीप पाण्डे, सुरज वि.क. र खडक बोहरालगायत अभिमत दिई सहयोग गर्नुहुने सबै महानुभावहरूमा सादर आभार प्रकट गर्दछु ।

....

रामसिँह डडाल

शोधार्थी

शोधसार

प्रस्तुत शोधकार्य गजलकार कमल संघर्षद्वारा रचित सडक गजल सङ्ग्रहका गजलहरूको शैलीवैज्ञानिक अध्ययन विश्लेषणमा आधारित छ । गजल सङ्ग्रहभित्रका ७६ वटा गजलहरूको शैलीवैज्ञानिक विश्लेषणमा आधारित चयन, विचलन, समानान्तरता तथा गजलीय संरचना र तत्त्वका आधारमा गरिने अध्ययनलाई मूल समस्या बनाई समाधान गर्ने उद्देश्यले यो शोधकार्य गरिएको हो ।

शोधकार्य सम्पन्न गर्नका लागि पुस्तकालयीय अध्ययनका आधारमा प्राथमिक स्रोतका रूपमा सडक गजल सङ्ग्रह तथा बीस जना पाठकको अभिमत र द्वितीय स्रोतका रूपमा शैलीविज्ञान तथा गजलका बारेमा लेखिएका पुस्तक तथा अन्य साहित्यिक कृतिको शैलीवैज्ञानिक अध्ययन गरिएका शोधपत्र, शोध निर्देशकको निर्देशनलाई उपयोग गरी सामाग्री सङ्कलन गरिएको छ । पूर्वकार्यको पुनरावलोकनको समेत आधार लिएर सैद्धान्तिक ढाँचाको निर्धारण गरी सम्पन्न गरिएको यस शोधकार्यमा शैलीविज्ञान र यसको महत्त्वपूर्ण पक्ष चयन र अग्रभूमि निर्माणको सैद्धान्तिक स्वरूपको निरूपण गर्ने क्रममा निगमन विधिर तथ्यहरूको विश्लेषण गरी निष्कर्षमा पुग्नका लागि आगमन विधिको समेत उपयोग गरिएको छ । यसका साथै शोधकार्यलाई अझै प्रायोगिक र विशिष्ट बनाउन बीसजना पाठकको अभिमत सङ्कलन र विश्लेषण गरी निष्कर्ष निकालिएको छ । वर्तमान नेपाली गजल साहित्यमा महत्त्वपूर्ण मानिएको सडक गजल सङ्ग्रहको यसअगि कुनै किसिमको शोध अध्ययन नभएकाले यस अध्ययनको सान्दर्भिकता रहेको छ भने शैलीविज्ञान तथा सडक गजल सङ्ग्रहका बारेमा जिज्ञासा लिनेहरूका लागि यसको उपादेयता रहेको छ । यस शोधकार्यमा सडक गजल सङ्ग्रहको शैलीवैज्ञानिक र गजलको सैद्धान्तिक आधारमा बाहेक अन्य कुनै दृष्टिले अध्ययन गरिएको छैन । सात अध्यायमा विभक्त यस शोधपत्रको अन्त्यमा निष्कर्ष दिइएको छ ।

गजलीय संरचना तथा तत्त्वका दृष्टिले योगजल सङ्ग्रह उत्कृष्ट रहेको, शब्द चयनमा आगन्तुक शब्द चयनका दृष्टिले पनि उत्कृष्ट रहेको छ । विचलनमा अर्थतात्त्विक विचलन,व्याकरणिक विचलन, प्रयुक्ति विचलन, ध्वनिप्रक्रियात्मक विचलन र भाषिका विचलनको पर्याप्त प्रयोग भएको छ । त्यस्तै आन्तरिक समानान्तरताको पर्याप्त तथा बाह्य

समानान्तरतामा वर्णगत र शब्दगत समानान्तरताको अत्यधिक प्रयोग भएको पाइन्छ । उक्त चयन, विचलन र समानान्तरताको प्रयोग मुख्यतः गजललाई वाचनमा विशिष्टताल्याउन, अभिव्यक्तिमा सौन्दर्य सृजना गर्न तथा भावलाईृ सशक्त र संवेदनशील बनाउने प्रयोजनका लागि गरिएको पाइन्छ । समग्रमा भन्नुपर्दा सडक गजल सङ्ग्रह गजलीय सैद्धान्तिक स्वरूप र शैलीवैज्ञानिक चयन, विचलन र समानान्तरताका दृष्टिले उत्कृष्ट कृति रहेको निष्कर्ष प्राप्त भएको छ ।

विषयसूची

पृष्ठ

अध्याय एक : शोध परिचय १–४

१.१ अध्ययनको पृष्ठभूमि १

१.२ समस्याकथन २

१.३ शोधकार्यको उद्देश्य २

१.४ शोधकार्यको सान्दर्भिकता र उपादेयता २

१.५ शोधकार्यको सीमाङ्कन ३

१.६ शोधपत्रको रूपरेखा ४

अध्याय दुई : पूर्वकार्यको पुनरावलोकन र सैद्धान्तिक ढाँचा ५–२५

२.१ पूर्वकार्यको पुनरावलोकन ५

२.१.१ पुस्तक पुनरावलोकन ५

२.१.२ शोधकार्यको पुनरावलोकन ७

२.२ शैलीविज्ञानको सैद्धान्तिक ढाँचा ११

२.३ शैलीविश्लेषण प्रक्रियाका आधारहरू १२

२.३.१ साहित्यिक संरचना १३

२.३.१.१ बनोट १३

२.३.१.२ बुनोट १४

२.३.२ भाषा संरचना १४

२.३.२.१ ध्वनि व्यवस्था १४

२.३.२.२ शब्द व्यवस्था १४

२.३.२.३ व्याकरण व्यवस्था १५

२.४ शैली १५

२.४.१ चयन १५

२.४.२ अग्रभूमि निर्माण १५

२.४.२.१ विचलन १६

२.४.२.२ समानान्तरता १९
२.५ गजलीय सैद्धान्तिक ढाँचा २१
२.५.१ गजलको संरचना २१
२.५.१.१ सेर २१
२.५.१.२ काफिया २२
२.५.१.३ रदिफ २२
२.५.१.४ तखल्लुस २३
२.५.२ गजलको तत्त्व २३
२.५.२.१ विषयवस्तु/भाव २३
२.५.२.२ कल्पना २४
२.५.२.३ सङ्गीत २४
२.५.२.४ गजल वाचन २४
२.५.२.५ बिम्ब तथा प्रतीक २४
२.५.२.६ भाषा २५

अध्याय तीन : अध्ययन विधि र प्रक्रिया २६–२७
३.१ पृष्ठभूमि २६
३.२ सामग्री सङ्कलन २६
३.२.१ प्राथमिक स्रोत २६
३.२.२ द्वितीयक स्रोत २६
३.३ तथ्याङ्कको व्याख्या विश्लेषण २७

अध्याय चार : गजलीय संरचना र तत्त्वका आधारमा सडक गजल सङ्ग्रहका गजलहरूको विश्लेषण २८--३६
४.१ गजल संरचनाका आधारमा सडक गजल सङ्ग्रहका गजलहरूको विश्लेषण २८
४.१.१ सेर २८
४.१.२ काफिया २९
४.१.३ रदिफ ३०
४.१.४ तखल्लुस ३०

४.२ गजल तत्त्वका आधारमा सडक गजल सङ्ग्रहका गजलहरूको विश्लेषण ३२
४.२.१ भाव तथा विषयवस्तु ३२
४.२.१.१ शृङगारिक भाव ३२
४.२.१.२ राजनैतिक विसङ्गतिपूर्ण भाव ३२
४.२.१.३ विसङ्गतिपूर्ण जीवनको भाव ३३
४.२.१.४ राष्ट्रियता र देशप्रेमको भाव ३३
४.२.२ कल्पना ३४
४.२.३ सङ्गीत ३५
४.२.४ गजल वाचन ३५
४.२.५ बिम्ब तथा प्रतीक ३५
४.२.६ भाषा ३६

अध्याय पाँच : भाषिक चयनका आधारमा सडक गजलसङ्ग्रहका गजलहरूको विश्लेषण ३७–४३
५.१ पृष्ठभूमि ३७
५.२ शब्द चयन ३७
५.२.१ तत्सम शब्द चयन ३७
५.२.२ तद्भव शब्द चयन ३९
५.२.३ आगन्तुक शब्द चयन ४०
५.३ वाक्य चयन ४१
५.४ लेख्यचिह्न प्रयोग ४२

अध्याय छ : सडक गजल सङ्ग्रहका गजलहरूमा अग्रभूमि निर्माण र पाठक अभिमत ४४–५८
६.१ पृष्ठभूमि ४४
६.२ सडक गजल सङ्ग्रहका गजलहरूमा विचलन ४४
६.२.१ अर्थतात्त्विकविचलन ४४
६.२.२ व्याकरण विचलन ४५
६.२.२.१ पदक्रम विचलन ४५
६.२.२.२ आदरगत विचलन ४६
६.२.२.३ कारक विचलन ४७

६.२.३ प्रयुक्ति विचलन ४७
६.२.४ ध्वनिप्रक्रियात्मक विचलन ४९
६.२.५ भाषिका विचलन ४९
६.३ सडक गजल सङ्ग्रहका गजलहरूमा समानान्तरता ४९
६.३.१ आन्तरिक समानान्तरता ५१
६.३.२ बाह्य समानान्तरता ५२
६.३.२.१ वर्णगत समानान्तरता ५२
६.३.२.२ शब्दगत समानान्तरता ५३
६.४ पाठक वर्गबाट सङ्कलित अभिमत विश्लेषण ५४

अध्याय सात : सारांश, निष्कर्ष र उपयोगिता ५९–६४
७.१ सारांश ५९
७.२ निष्कर्ष ६१
७.३ उपयोगिता ६२
७.३.१ नीतिगत उपयोगिता ६३
७.३.२ प्रयोगगत उपयोगिता ६३
७.४ भावी शोधका निम्ति शीर्षक ६४

सन्दर्भ सामग्री सूची

प्रश्नावली

शोधार्थीको व्यक्तिगत विवरण

सङ्क्षेपीकृत शब्दसूची

<u>सङ्क्षेपीकृत रूप</u>	<u>पूरा रूप</u>
उपप्रा.	उपप्राध्यापक
क्र. स.	क्रम सङ्ख्या
त्रि.वि.	त्रिभुवन विश्वविद्यालय
नेपा.शि	नेपाली शिक्षा
पृ.	पृष्ठ
प्रा.डा.	प्राध्यापक डाक्टर
वि.स.	विक्रम संवत्
प्रा.लि.	प्राइभेट लिमिटेड
दो.स.	दोस्रो संस्करण